

iza kojeg se prikrivaju stvarni odnosi vlasti, a svrha im je stvaranje privida demokratskih političkih procesa. U. tzv. socijalističkih zemalja, kao i drugih jednostranačkih režima, primjer su te kategorije. Uvođenje višestranačkog sustava (→ POLITIČKE STRANKE) predstavlja stoga nužan uvjet i šansu ostvarenja ustavnosti. Kraljevina u Jugoslaviji (1918–1941) imala je dva ustavna akta: Ustav Kraljevine SHS, tzv. Vidovdanski ustav iz 1921, te Ustav Kraljevine Jugoslavije, tzv. Oktroirani ustav iz 1931. god. Važan ustavni akt bila je i Uredba o Banovini Hrvatskoj iz 1939. Nakon rata doneseni su Ustav FNRJ iz 1946; Ustavni zakon o osnovama društvenog i političkog uređenja i saveznim organima vlasti iz 1953. god.; Ustav SFRJ iz 1963. s izmjenama 1967, 1968. i 1971. god.; te Ustav SFRJ iz 1974, mijenjan 1981. i 1988. godine. Ustav SR Hrvatske iz 1974. god. mijenjan je 1981, 1986, 1989, te dvaput 1990. godine. Republika Hrvatska priprema donošenje novog, cjelovitog u. Sudbina saveznog Ustava je neizvjesna i ovisi o sudbini političke zajednice jugoslavenskih republika kao federacije ili konfederacije (→ DRŽAVA). Savezni ustav moguće je izmijeniti samo uz suglasnost svih republika i autonomnih pokrajina koju daju njihove skupštine. BS

KLJUČNI POJMOVI: USTAVNOST, KONSTITUCIONALIZAM, DIOPA VLASTI, NARODNA SUVERENOST, PRAVNA DRŽAVA, VLADAVINA PRAVA, REALNI USTAV, REVIZIJA USTAVA, POLITIČKI PROCES

LITERATURA: C. J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, Boston 1946; P. Biscaretti di Ruffia, *Introduzione al Diritto Costituzionale comparato*, Milano 1984; L. H. Tribe, *American Constitutional Law*, New York 1988; G. Burdeau, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1965; J. Stefanović, *Ustavno pravo FNRJ i komparativno, I i II*, Zagreb 1956; M. Jovičić, *Veliki ustavni sistemi*, Beograd 1983.

ZAKON (grč. *nómos*, lat. *lex*, engl. *law*, njem. *Gesetz*, franc. *loi*) je pojam s veoma širokim opsegom upotrebe, kako u prirodnim, tako i u društvenim znanostima, posebice u etici, politici i pravu. I u najširem

smislu njegovo je značenje dvojako – on s jedne strane označava uočenu i očekivanu pravilnost odnosa i ponašanja (naročito u tzv. empirijskim znanostima), dok s druge strane (naročito u pravnim i političkim znanostima) ima značenje zapovijedi koju viši autoritet (bog, država ili pojedinac) upućuje određenom krugu adresata (pojedincima i zajednicama) da bi motivirao njihovo ponašanje u željenom smjeru, prijeteci u protivnom slučaju nekom nepoželjnom posljedicom (sankcijom).

Ključno mjesto pojam z. svakako ima u pravu, na što upućuje već i jezična istovjetnost izraza za »zakon« i »pravo« u nekim jezicima (npr. engl. *law*). Pojam z. nije međutim jednoznačan ni tamo: ponekad označuje sankcioniranu zapovijed (pravnu normu), skup normi ili dio norme, ali može označavati i pravni akt koji sadrži pravne norme ili njihove pojedine dijelove. Tom se aktu onda eventualno postavljaju i određeni uvjeti u pogledu njegova sadržaja i/ili načina donošenja (→ ZAKONODAVSTVO; → NOMOTEHNIKA).

Prirodnoznanstveni i pravni pojam z. izvorno imaju jedinstveno porijeklo: u starogrčkom *nomos*-u kao vječnom i nepromjenjivom svjetskom poretku (*lex aeterna et perpetua*) koji objedinjuje teorijsku (opis odnosa u prirodi) i praktičku (etičku i pravnu) dimenziju. U ranim kulturama inzistira se osim toga i na božanskom porijeklu z. (*teonomija*), iz koga autoritet crpu i prvi mitski zakonodavci (Hamurabi, Mojsije, Solon). Za ispravnost pravorijeka često se traži poštivanje određenih strogo formaliziranih ritualnih obrazaca, uz svečano izricanje propisanih formula (*legum dictio*). Počevši od sofista, počinje se međutim razlikovati pojam prirodnog i božanskog zakona (*lex naturalis*, *lex divina*) od pojma političkog i ljudskog zakona (*lex positiva*, *lex humana*). Potonji se naime počinje svoditi na pozitiviranu volju nosilaca političke moći: z. kao »pravo jačega« može sadržavati proizvoljnu zapovijed vladara, koja njega samoga ne obvezuje.

Paralelno s takvim voluntarističkim poimanjem z. održava se međutim i racionalističko učenje o → PRIRODNOM PRAVU: z. treba biti najviši izraz uma (*Lex est summa ratio*; Ciceron). Umnost z. cijeni se pritom prema vladajućim moralnim standardima. Dok je voluntarističko shvaćanje indiferentno prema sadržaju z., tj. smatra da se z., bez obzira na njegov sadržaj mora poštivati (strogi legalizam), nepravedan z. prema racionalističkoj teoriji nije z. (*Lex iniusta non est lex*), dakle pravno ne obvezuje i svako ga može prekršiti (→ GRADANSKA NEPOSLUŠNOST). Kompromisno stajalište nalazimo kod T. Akvinskoga i neotomizma koji razlikuju moralnu (»unutarnju«, *in foro interno*) i pravnu obveznost (»vanjsku«, *in foro externo*). Nepravedan z. prema Akvinskome moralno ne obvezuje, ali ga se pravno mora poštovati, da bi bilo izbjegnuto veće zlo (**umjereni legalizam**).

S povećanim stupnjem formalizacije pravila ponašanja i djelovanja, te odgovarajućim narastanjem važnosti pravne regulative (**juristifikacija**) već u rimskoj *civitas*, a zatim i u srednjovjekovnoj Evropi počam od 12. st., razvijene su i daljnje pravnotehničke distinkcije. Jedna od njih, koja potječe iz Justinijanovog doba, je razlikovanje između »starih« i »novih« izvora prava – nepisanog običajnog prava (*ius*) i pisanog, autoritativno objavljenog prava (*lex*). Slično je i srednjovjekovno razlikovanje između *mos* i *lex* – tradiranog (nepisanog) i kodificiranog (pisanog) prava. Dugo vođena diskusija oko primata jednog od ta dva pravna izvora bila je ovisna o pitanju dosega vladarevih zakonodavnih kompetencija, koje je u početku rješavano nedvosmislenom vezanošću vladara uz »stare pravice« (*Lex, non voluntas, facit regem*). Tek nakon što je usvojeno stajalište da suveren nema samo ovlaštenje tumačiti i nadopunjavati staro običajno prvo, već može donositi i nove propise, prihvaćen je primat novog, pisanog prava i načelo mjerodavnosti kasnijeg z.: *Lex posterior derogat legi priori*.

Iz rimskog prava potječe, isprva neodlučno, i

zahtjev za općenitošću z. s odgovarajućom distinkcijom *lex/privilegia*. Nasuprot apstraktno formuliranog općeg pravila (*lex*), privilegija (od *privi legis* – pojedinačno pravo, povlastica) predstavlja pojedinačnu pravnu mjeru koja dodjeljuje i imunitete individualiziranim pravnim subjektima. Dok u pravu starog Rima z. igraju relativno značajnu ulogu, sustav privilegija čini osnovnu karakteristiku pravnog partikularizma srednjeg vijeka. Počeci raspada feudalnog i staleškog ustrojstva praćeni su upravo intenzivnom borbom protiv privilegija i nastojanjem za centralizacijom i koncentracijom vlasti u rukama monarha. Teoretičari suverenosti, počevši od J. Bodina, smatraju da baš monopol na donošenje općih zakona čini osnovno obilježje vrhovne državne vlasti (→ DRŽAVA; → SUVERENOST). Prve apsolutne monarhije nastaju realizacijom te teze – kralj postaje *lex animata*, utjelovljenje z.

Prvi novovjekovni teoretičari, sukladno postulatu o odvajanju etike i politike, te o svodenju politike na faktičke odnose moći (N. Machiavelli) potenciraju još uvijek voluntaristički pojam z., ponekad međutim čineći obrat izražavajući apsolutne zakonodavne prerogative nosioca političke moći i prirodopravnim terminima (B. de Spinoza). Vezanost z. uz samovolju suverena nalazimo u čistom obliku i kod Th. Hobbesa – *Authoritas, non veritas facit legem*. Međutim njegova definicija z. vezana je i uz teoriju društvenog ugovora: osnovna svrha pokoravanja suverenim zapovijedima je očuvanje vlastitog života, te su neobvezujući svi z. koji ugrožavaju pravo na život podanika.

Daljnijim razvitkom teorija društvenog ugovora, ovaj put u njihovom liberalnom i demokratskom obliku (→ LIBERALIZAM; → DEMOKRACIJA) pronalaze se umjesto prirodnog prava (koje sve češće, u konzervativnom obliku, preuzimaju pobornici apsolutizma) novi obrasci sužavanja i ograničavanja pojma z. To se događa u tri osnovna pravca: naglašavanjem formalnih zahtjeva postavljenih strukturi z. i pravnog

sistema, borbom za što širu participaciju pri donošenju z. i podjelu vlasti, te ograničavanjem dosega z. njegovim svodenjem na instrument zaštite tzv. osnovnih prava pojedinaca (→ PRAVA ČOVJEKA I DRŽAVLJANINA).

Liberalizam polazi od pretpostavke primata individualne slobode i pravne jednakosti pojedinaca, čija je zaštita ujedno i svrha udruživanja u političku zajednicu (J. Locke, J. S. Mill). Individualna sloboda najčešće se specificira navođenjem spiska tzv. osnovnih prava, u koje se država načelno ne smije miješati. Z. je načelno opravdan jedino ukoliko ta prava štiti određujući granice gdje korištenje individualnih prava počinje zadirati u isto takva prava drugih (I. Kant). S obzirom na načelnu jednakost skupa prava svakog pojedinca, z. mora biti općenit i apstraktan, dakle odnositi se na unaprijed neodređen krug slučaja i adresata, no mora biti dovoljno određen da bi omogućio nedvoznačnu interpretaciju (zabrana tzv. **općih klauzula i pravnih standarda**). Također, z. ne smije imati povratnu snagu i mora biti dostupan javnosti (zabrana **retroaktivnosti**); »Zakon s povratnim djelovanjem nije zakon« – B. Constant). Napslijetku, sistemski je zahtjev liberalizma da skup z. neproturječno pokriva sve potencijalne sporne slučajeve: pravni sistem treba biti zatvoren i konzistentan, bez tzv. **pravnih praznina**.

Unatoč sužavanju pojma z., njegova važnost u životu političke zajednice u doba liberalizma raste. Prema liberalizmu naime svaka se vlast smije vršiti isključivo na osnovu z. i mora biti utemeljena u z. (načelo **zakonitosti**): »Biti slobodan znači ne biti ovisan ni o čemu drugome do o zakonu« (Voltaire). Na toj se tezi temelji i doktrina o **vladavini zakona**, a ne ljudi, odnosno o **pravnoj državi**. U tu svrhu, suci se pri primjeni prava strogo vežu za z. (**dogmatska, egzegetska interpretacija**), te se oštro razlikuju kompetencije → ZAKONODAVSTVA i → UPRAVE, a neke se vrste društvenih odnosa izuzimaju iz dosega pojedinačnih akata (**zakonski rezervati**).

Demokratska teorija (→ DEMOKRACIJA), uz inzistiranje na formalnoj općenitosti z. postavlja dodatne zahtjeve ličnosti zakonodavca. Z. kao izraz opće volje treba biti proizvod autonomije svakog pojedinca, iz čega proizlazi zahtjev za osobnim sudjelovanjem svakog člana političke zajednice u zakonodavnom tijelu (J. J. Rousseau). Iako neprovediv u tako radikalnom smislu, zahtjev za što širom participacijom naroda u legislativi bio je postupno realiziran u praksi evropskog → PARLAMENTARIZMA i predstavničke → DEMOKRACIJE, da bi danas bila opće prihvaćena teza o nužnosti demokratske legitimnosti z. (→ LEGITIMIRANJE PORETKA). Teorija o podjeli vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu vlast (Montesquieu) dodatno je pridonijela postupnom izuzimanju poglavara iz procesa zakonodavstva. U složenoj igri međusobno kontrolirajućih nosilaca vlasti ona je također postavila dodatne proceduralne zahtjeve pojmu z. Z. se sada smatra samo akt donesen u odgovarajućem obliku, u propisanom postupku i od ovlaštenog donosioca (otuda potječe i razlikovanje z. u **formalnom i z. u materijalnom smislu**).

Iako liberalno i demokratsko poimanje z. predstavlja još uvijek okosnicu suvremene pravne teorije, neke nove socijalne pretpostavke značajno utječu na promjenu uloge i funkcije z. u suvremenim društvima. Njegovo mjesto kao glavnog instrumenta socijalne regulacije ozbiljno ugrožava pojava tzv. paradržavnih (privrednih, društvenih) regulativa, često poznatih samo uskom krugu osoba. Uloga → POLITIČKIH STRANAKA u transmisiji vlasti i gotovo isključiva zakonodavna inicijativa uprave često onemogućava široku → PARTICIPACIJU i ulogu → JAVNOSTI pri donošenju z. U uvjetima vladavine monopola općenitost z. više ne jamči pravnu → JEDNAKOST. Poplava z., ali i tzv. podzakonskih akata u tzv. socijalnoj državi dovodi do hipertrofije propisa. Mnoge uvjete koje liberalna teorija postavlja z. niječu korporativističke i totalitarne → IDEOLOGIJE (→ KORPORATIVIZAM; → TOTALITARIZAM). Unatoč svemu, z. ostaje i dalje

najznačajniji regulativni instrument suvremenih demokratskih država, a načelo zakonitosti jedan od osnovnih jamaca poštivanja ljudskih prava. AU

KLJUČNI POJMOVI: DRŽAVA, PRAVO, PRIRODNO PRAVO, SUVERENOST, DEMOKRACIJA

LITERATURA: Monteskje, *O duhu zakona*, Beograd 1989; F. Neumann, *Demokratska i autoritarna država*, Zagreb 1974; M. Jovičić, *Zakon i zakonitost*, Beograd 1977.

UPRAVA (lat. *administratio*, engl. *administration*, njem. *Verwaltung*, franc. *administration*) je skup organizacija u kojima ljudi kao svoje stalno zanimanje obavljaju društvene poslove na temelju trajne podjele dužnosti i ovlasti. Društveni poslovi nisu uvijek i svugdje jednako određeni. Izvorno, oni znače obranu vanjske i unutarnje sigurnosti postojećeg političkog poretka izraženog u → DRŽAVI. Stoga je i u., izvorno, državna uprava.

Suvremena državna uprava počela se razvijati u Evropi u 17. st. iz svite i dvorova kasnofeudalnih vladara. Umjesto počasne službe dvorjanika – plemića i svećenika, vladar prenosi ovlasti i raspodjeljuje dužnosti na profesionalne upravne službenike. Ta sistematizacija i profesionalizacija u. omogućuje koncentraciju vlasti u rukama vladara. Poslovi državne uprave podijeljeni su na pet osnovnih područja ili resora: vojska (→ ORGANI REPRESIJE), → VANJSKI POSLOVI, → PRAVOSUĐE, unutarnji poslovi (policija → ORGANI REPRESIJE), → FINANCIJE.

Politička kritika → MONARHIJE u građanskim reformama i revolucijama u 18. i 19. st. zahvatila je i u. kao instrument monarhove vlasti. Umjesto apsolutne vlasti vladara uvode se skupštine izabranih zastupnika građana koje politički kontroliraju državnu upravu. Skupštine (→ PARLAMENT) postavljaju i smjenjuju vladu koja vodi u. i odgovara za nju. Zastupnici mogu postavljati pitanja, pokretati istrage i zahtijevati sankcije u vezi s radom ili neradom državne uprave. Skupštine donose → ZAKONE koji su obavezni

za u., a poštivanje tih propisa kontroliraju neovisni sudovi. Posljedica je tih mjera stvarna dekoncentracija državne vlasti. Ali ideje o dekoncentraciji idu još dalje. Smatra se da državnu djelatnost valja ograničiti na najmanju mjeru, na kontrolu da li se svi pridržavaju zakona. To je ideja tzv. noćobdijske države. Ideolozi socijalističke orijentacije toga vremena idu još dalje tvrdeći da će država u budućem besklasnom društvu (→ KOMUNIZAM) biti uopće nepotrebna, pa će odumrijeti.

Stvarni razvoj društava u 19. i 20. st., međutim, krenuo je u obratnom smjeru. Industrijalizacija i urbanizacija značajno je proširila krug društvenih poslova. Trebalo je regulirati industriju da se spriječe štete koje bi ona mogla nanijeti ljudima. Trebalo je organizirati poslove koje na selu stvarno svako kućanstvo obavlja za sebe – kao što je opskrba vodom, rasvjeta, grijanje, otprema otpada, pa i obrazovanje djece, briga o zdravlju i o bolesnima i nezbrinutima. Trebalo je poduzimati mjere da bi se izbjegle posljedice povremenih kriza u tržišnom gospodarstvu. S vremenom se razvija shvaćanje da bi država trebala biti odgovorna za minimalnu ekonomsku i socijalnu sigurnost svakog pojedinca. Te su potrebe dovele do značajnog porasta državne uprave, centralne i lokalne, koja je preuzela odgovarajuće poslove. Pored izvornih pet funkcija u. kao vlasti nastaje pet novih velikih područja u. kao javne službe. To su privredne službe za regulaciju, nadzor i unapređivanje pojedinih privrednih grana; zatim društvene službe za školstvo i prosvjetu (→ ŠKOLSTVO), za → ZDRAVSTVO, za socijalnu zaštitu, socijalno osiguranje i → SOCIJALNU POLITIKU; tehničke službe za promet u svim vidovima, za komunikacije svim sredstvima, za opskrbu energijom u svim oblicima; komunalne službe za sve veći broj djelatnosti – od saobraćaja do čistoće i od urbanizma do rekreacije – koje su uvjet egzistencije suvremenih gradova; konačno, informacijske službe – kao što su statistika, katastar ili hidrometeorološka služba – koje prikupljaju informacije i stav-

UVAŽAVANJE (lat. *consideratio*, engl. *consideration*, njem. *Achtung*, franc. *considération*) se može definirati kao uzimanje u obzir tuđeg postojanja i djelovanja kao istovrsnog i načelno jednako vrijednog ili barem procjenjivog unutar istog sustava vrijednosti. Prema sadržaju i smislu pojam u. veoma je blizak pojmovima priznavanje (lat. *recognitio*, engl. *recognition*, njem. *Anerkennen*, franc. *reconnaissance*), poštovanje (lat. *respectus*, engl. *respect*, njem. *Respekt*, franc. *respect*) i cijenjenje (lat. *aestimatio*, engl. *esteem*, njem. *Wertachtung*, franc. *estime*), s kojima se, unatoč mogućih razlika, u jeziku politike ponekad sinonimno upotrebljava. Također, sinonimno s pojmom uvažavanja sebe samoga (samouvažavanje, samopoštovanje) ponekad se upotrebljava i pojam dostojanstvo (lat. *dignitas*, engl. *dignity*, njem. *Würde*, franc. *dignité*). Premda je riječ o teorijski relativno slabo obrađivanom pojmu, to je kategorija koja predstavlja nužnu pretpostavku političkog i pravnog subjektiviteta (→ SUBJEKT) i uopće svakog svrhovitog djelovanja u društvu slobodnih i jednakih razumnih bića. U svojem latinskom izvoriku većina gore navedenih pojmova sadržava i spoznajno značenje, u smislu »promatranja«, »razgledanja«, »razmatranja« itd.

Povijesno, pojam u. postaje značajan u novom vijeku, naročito afirmacijom liberalnih pretpostavki (→ LIBERALIZAM). Oslobađanjem čovjeka od staleških, cehovskih, obiteljskih i drugih veza politička zajednica biva svedena na zbir pojedinaca kojima njihovi životni ciljevi, svrha postojanja i uloge u društvu više nisu unaprijed određeni i zadani odozgo, već ih oni samostalno određuju. Ponašanje individua i njegovi motivi više nisu podložni samorazumljivim i unaprijed postavljenim kriterijima (kasta, religija, tradicija), već trebaju opravdanje i potvrdu, koju mogu dobiti jedino u. i priznanjem od strane svojih suvremenika. Pojedinaac u takvim uvjetima postaje političkim subjektom upravo kroz priznanje svoga subjektiviteta od strane drugih političkih subjekata

(intersubjektivnost). Jednako tako i političke → ZAJEDNICE stječu politički subjektivitet tek ukoliko ih kao takve priznaju (uvažavaju) druge političke zajednice – npr. država koja nije međunarodno priznata nije država u punom smislu te riječi.

Značaj u. može se promatrati kako iz perspektive cjeline političke zajednice, tako i iz perspektive pojedinačnog političkog subjekta.

Iz prve perspektive može se konstatirati da tek postojanje više subjekata koji se međusobno uvažavaju omogućuje ravnopravno odnošenje, kao i dijalog i komuniciranje unutar političke zajednice. U. je zato uvjet postojanja komunikacijske zajednice, a nužno potrebno i da bi na apstraktnoj razini bila priznata → JEDNAKOST političkih djelatnika. U politici, u. na razini cjeline je uvjet za pluralizam (→ POLITIČKE STRANKE) i → TOLERANCIJU, a u pravu za stvaranje pojma pravnog subjekta i pojma ugovora.

Pojedinom političkom djelatniku tek u. od strane drugih omogućuje i u. sebe samoga (samopoštovanje). Posjedovanje samopoštovanja je pak uvjet racionalnog ponašanja uopće, jer tek djelatnik koji smatra da su njegovi životni ciljevi i planovi prihvaćeni od strane drugih i kao takvi vrijedni provođenja ima motiva da se za njih i založi. U. je toliko značajno za pojedinca da neki autori smatraju da upravo želja za u. čini čovjeka (tzv. antropogena želja za u.), te čak identificiraju čovjeka s u. («Čovjek je Uvažavanje» – G. W. F. Hegel).

Želju za u. treba razlikovati od ambicije i samoljublja. Za razliku od sebične želje za potvrdom svoje vrijednosti nasuprot, pa i na račun drugih, želja za (samo)uvažavanjem sadrži tek prirodnu želju za održanjem i potvrdom, koja je moguća jedino uz priznavanje iste takve želje drugih (slično tome Rousseau razlikuje *amour-propre* i *amour de soi*). Nužnost uzajamnosti (reciprociteta) uvažavanja ističe naročito Hegel na primjeru hipotetičkog odnosa podložitelja i podložnoga, gospodara i slugu (*Herr*

und Knecht), gdje bi borba za priznanjem vodila do toga da gospodar bude priznat (uvažavan) od strane slugu, no ne i obratno. To međutim vodi u kontradikciju: priznavanje od strane nepriznatog je bezvrijedno, jer je ravno priznanju od strane nežive stvari. Tek priznanje, i to od druge osobe, omogućuje da se postane osobom. Neki autori stoga smatraju da je kako samouvažavanje, tako i međusobno u. moguće jedino na načelima kantovske moralnosti, koja nalaže da drugoga uvijek treba smatrati za svrhu po sebi, a nikada kao puko sredstvo (dužnost čovjeka prema samome sebi kao slobodnom i moralnom biću – *homo noumenon*).

Dio se autora zadovoljava osiguranjem tzv. formalnih pretpostavki za u. i samopoštovanje, koje se u modernim društvima sastoje u priznavanju svima jednakog skupa tzv. osnovnih prava (→ PRAVA ČOVJEKA I DRŽAVLJANINA), u jednakosti pred zakonom, te u instituciji političkog pluralizma i slobodnog tržišta. Neki autori, međutim, smatraju da je samopoštovanje po sebi jedno od najvažnijih, ako ne i najvažnije društveno dobro, iz čega proizlazi i obveza države da stvori uvjete u kojima će svatko uživati stvarno u. i priznanje svoje jednake vrijednosti od strane drugih (→ DRŽAVA). Uspostavljanje takvih uvjeta pritom se dosta različito interpretira, od zahtjeva za umjerenom ekonomskom redistribucijom i socijalnim reformama, do revolucionarnog imperativa – rušenja svih odnosa u kojima je čovjek »prezreno, poniženo i ugnjeteno biće« (K. Marx). U posljednjem slučaju međutim pokazalo se da globalna intervencija u ustrojstvo političke zajednice može, čak i u ime ljudskog dostojanstva i samopoštovanja, dovesti do potpuno suprotnih učinaka od željenih. AU

KLJUČNI POJMOVI: SUBJEKT, ZAJEDNICA, PLURALIZAM, DRŽAVA

LITERATURA: I. Kant, *Metafizika čudoređa*, Sarajevo 1967; G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, Zagreb 1955; A. Kožev, *Fenomenologija prava*, Beograd 1984; J. Rawls, *A Theory of Justice*, Oxford 1971, dijelom prevedeno u: »Naše teme«, 5. 1990; E. Bloch, *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, Beograd 1977